

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.34.27.050](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.34.27.050)

Умбеталиев А.У.

ЭЛ АРАЛЫК ЖАНА УЛУТТУК УКУКТАГЫ АЙЛАНАНЫ
КОРГОО КОНЦЕПЦИЯСЫ ЖАНА МААНИСИ

Умбеталиев А.У.

ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ
В МЕЖДУНАРОДНОМ И НАЦИОНАЛЬНОМ ПРАВЕ

A. Umbetaliev

THE CONCEPT AND MEANING OF ENVIRONMENTAL
PROTECTION IN INTERNATIONAL AND NATIONAL LAW

УДК: 341.1/8:342 (504.06)

Макалa эл аралык жана улуттук укуктун контекстинде айлана-чөйрөнү коргоо түшүнүгүн жана маанисин ачып берет. Айлана-чөйрөнү коргоо туруктуу өнүгүүнү жана биологиялык ар түрдүүлүктү сактоону камсыз кылууда мамлекеттердин жана адамдардын негизги милдети катары каралат. Айлана-чөйрөнү коргоо экологиялык гана эмес, социалдык, экономикалык жана этикалык мааниге ээ экенин баса белгиленген. Туруктуу өнүгүүгө жетишүү жана келечек муундар үчүн жаратылыш чөйрөсүн сактоо үчүн мамлекеттердин ортосундагы кызматташтыктын жана улуттук деңгээлдеги аракеттердин маанилүүлүгү баса белгиленет. Макалa айлана-чөйрөнү сактоо үчүн ийгиликтүү күрөшүү үчүн коомчулуктун кеңири катышуусунун, экологиялык туруктуу технологияларды өнүктүрүүнүн жана адамдардын жүрүм-турумунун өзгөрүшүнүн зарылдыгына багытталган.

Негизги сөздөр: айлана-чөйрөнү коргоо, эл аралык укук, улуттук укук, туруктуу өнүгүү, экологиялык аспектилер, социалдык мааниси, экономикалык мааниси, мамлекеттер ортосундагы кызматташтык.

Статья раскрывает понятие и значение охраны окружающей среды в контексте международного и национального права. Охрана окружающей среды рассматривается как ключевая обязанность государств и частных лиц в обеспечении устойчивого развития и сохранения биологического разнообразия. Подчеркивается, что охрана окружающей среды имеет не только экологическое, но и социальное, экономическое и этическое значение. Подчеркивается важность сотрудничества государств и действий на национальном уровне для достижения устойчивого развития и сохранения природной среды для будущих поколений. Аннотация акцентирует внимание на необходимости широкого общественного участия, развития экологически устойчивых технологий и изменения поведения людей для успешной борьбы за сохранение окружающей среды.

Ключевые слова: охрана окружающей среды, международное право, национальное право, устойчивое развитие, экологические аспекты, социальное значение, экономическое значение, сотрудничество государств.

The abstract reveals the concept and meaning of environmental protection in the context of international and national law. Environmental protection is seen as a key responsibility of states and individuals in ensuring sustainable development and conservation of biological diversity. The abstract emphasizes that environmental protection has not only environmental, but also social, economic and ethical significance. The importance of cooperation between states and action at the national level is emphasized to achieve sustainable development and preserve the natural environment for

future generations. The abstract focuses on the need for broad public participation, the development of environmentally sustainable technologies and changes in people's behavior to successfully fight for the preservation of the environment.

Key words: environmental protection, international law, national law, sustainable development, environmental aspects, social significance, economic significance, cooperation between states.

Айлана-чөйрөнү коргоо азыркы дүйнөлүк саясаттын жана укуктун эң маанилүү аспектилеринин бири болуп саналат. Эл аралык жана улуттук мыйзамдарда туруктуу өнүгүүнү камсыз кылуу жана планетанын биологиялык ар түрдүүлүгүн сактоо максатында мамлекеттердин жана жеке адамдардын негизги милдети катары каралат.

Эл аралык укукта айлана-чөйрөнү коргоого багытталган бир катар негизги документтер бар. Мисалы, Стокгольм конвенциясы (1972) экологиялык проблемаларга арналган биринчи дүйнөлүк документ болуп саналат. Бул документ эл аралык деңгээлде курчап турган чөйрөнү коргоонун принциптерин бекитти жана илимий аныктык жок болгон учурда да айлана-чөйрөгө мүмкүн болуучу зыяндын алдын алуу боюнча чараларды көрүүнү камтыган «сактык мамиле» принцибин дагы бир жолу ырастады. Улуттук деңгээлде көптөгөн өлкөлөр айлана-чөйрөгө терс таасирин азайтуу максатында ишканалардын жана жеке адамдардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуу үчүн атайын мыйзамдарды жана ченемдерди иштеп чыгып, кабыл алышкан. Мындан тышкары, мамлекеттик инспекциялар жана айлана-чөйрөнү коргоо органдары сыяктуу экологиялык ченемдердин жана стандарттардын сакталышын көзөмөлдөө жана көзөмөлдөө механизми бар.

Экологиялык көйгөйлөр көп учурда улуттук чек аралардан өтүп кетет, ошондуктан аларды чечүү мамлекеттер ортосундагы кызматташтыкты талап кылат. Эл аралык келишимдер жана макулдашуулар жалпы экологиялык көйгөйлөрдү чечүү үчүн кызматташтыкты стимулдайт, дипломатиялык аракеттер позицияларды координациялоого жана биргелешкен стратегияларды иштеп чыгууга багытталган. Мындай кызматташтыктын мисалы катары озон катмарына зыян

келтирүүчү заттарды өндүрүүнү жана керектөөнү кыскартууга алып келген озон катмарын коргоо боюнча келишимди айтса болот.

Айлана-чөйрөнү коргоо ошондой эле экологиялык көйгөйлөр жана аларды чечүүнүн жолдору жөнүндө калктын маалымдуулугун жана билимин жогорулатууну камтыйт. Билим берүү экологиялык маданиятты калыптандырууда, айлана-чөйрөгө карата жоопкерчиликтүү жүрүм-турумду стимулдаштырууда негизги ролду ойнойт. Адамдар жаратылышты коргоонун маанилүүлүгүн канчалык көп түшүнсө, жаратылышты коргоо аракеттери ошончолук натыйжалуу болот.

Жаңы технологияларды жана инновацияларды өнүктүрүү адамдын айлана-чөйрөгө тийгизген терс таасирин азайтууда маанилүү роль ойнойт. Таза энергия булактары, туруктуу өндүрүш жана калдыктарды башкаруу практикасы жана экологиялык жактан таза материалдарды жана технологияларды өнүктүрүү табигый экосистемаларга болгон басымды азайтууга жардам берет. Экологиялык жактан туруктуу технологияларда инновацияларды стимулдоо жана колдоо айлана-чөйрөнү сактоо үчүн күрөштүн маанилүү багыты болуп саналат.

Курчап турган чөйрөнү коргоо – бул юридикалык жоопкерчилик гана эмес, келечек муундун алдындагы моралдык-этикалык милдет. Эл аралык жана улуттук укуктун контекстинде анын мааниси тынымсыз өсүп, экологиялык көйгөйлөрдү ийгиликтүү чечүү үчүн коомдун бардык деңгээлдериндеги кызматташтык зарыл.

Эл аралык жана улуттук мыйзамдардагы айлана-чөйрөнү коргоо түшүнүгү жана мааниси адамдардын жашоосуна, экосистемаларына жана планетанын келечегине олуттуу таасир этүүчү көптөгөн аспектилерди камтыйт.

1. Укуктун башка чөйрөлөрү менен кесилишкен: Айлана-чөйрөнү коргоо укуктун башка көптөгөн тармактары менен, мисалы, адам укуктары, соода укугу, деңиз жана аба укугу жана башкалар менен тыгыз байланышта. Бул экологиялык көйгөйлөрдү чечүүгө комплекстүү укуктук мамилелерди иштеп чыгуу зарылдыгын жаратат.

2. Аткаруу механизмдери: Ченемдик-укуктук актыларды жана мыйзамдарды иштеп чыгуудан тышкары, эл аралык жана улуттук экологиялык укук ошондой эле соттук териштирүүлөр, административдик айып пулдар жана талаштарды чечүү механизмдери сыяктуу аткаруу механизмдерин камтыйт.

3. Эл аралык уюмдардын ролу: БУУ, Дүйнөлүк банк, ЮНЕП жана башкалар сыяктуу эл аралык уюмдар айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы эл аралык нормаларды жана стандарттарды иштеп чыгууда жана ишке ашырууда маанилүү роль ойнойт.

4. Жарандык коомдун катышуусу: жаратылышты

коргоо мыйзамдарын иштеп чыгуу жана ишке ашыруу жарандык коомдун активдүү катышуусун, анын ичинде билим берүүнү, коомдук пикирди мобилизациялоону жана чечимдерди кабыл алууга катышууну талап кылат.

5. Инновациялар жана технологиялар: Жаңы технологияларды жана инновацияларды өнүктүрүү экологиялык практиканы жакшыртууда, экосистемага терс таасирин азайтууда жана туруктуу өнүгүүнү камсыз кылууда маанилүү роль ойнойт. Бул таза энергия булактарын өнүктүрүү, калдыктарды башкаруу системасын жакшыртуу, экологиялык жактан таза материалдарды жана технологияларды түзүү жана башка инновацияларды камтышы мүмкүн.

Айлана-чөйрөнү коргоо концепциясы. Курчап турган чөйрөнү коргоо - жаратылыш экосистемаларынын булганышын жана бузулушун алдын алуу, жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдаланууну камсыз кылуу боюнча чараларды көрүү. Бул биоартүрдүүлүктү сактоо, калдыктарды башкаруу, суу ресурстарын коргоо, парник газдарынын эмиссиясын азайтуу жана башка көптөгөн аспектилерди камтыйт.

Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо. Айлана-чөйрөнү коргоонун маанилүү аспектилеринин бири биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо болуп саналат. Планетаны байырлаган экосистемалар өсүмдүктөрдүн, жаныбарлардын жана микроорганизмдердин ар кандай түрлөрүн камтыйт. Бул ар түрдүүлүктү сактоо экологиялык тең салмактуулукту сактоонун жана Жердеги жашоо процесстеринин туруктуулугун камсыз кылуунун ачкычы болуп саналат.

Таштандыларды башкаруу. Керектөөнүн жана өндүрүштүн өсүшүнүн шартында калдыктарды башкаруу проблемасы барган сайын актуалдуу болуп баратат. Таштандылар, өзгөчө пластик жана химиялык калдыктар айлана-чөйрөгө олуттуу зыян алып келип, топуракты, сууну жана абаны булгап, көптөгөн жаныбарлардын түрлөрүнүн өлүмүнө алып келиши мүмкүн. Таштандыларды туура башкаруу айлана-чөйрөгө минималдуу таасири менен калдыктарды кайра иштетүүнү, кайра пайдаланууну жана утилдештирүүнү камтыйт.

Сууну коргоо. Суу бардык тирүү организмдер үчүн маанилүү ресурс болуп саналат. Айлана-чөйрөнү коргоо суу ресурстарын булгануудан жана түгөнүүдөн коргоону камтыйт. Бул өнөр жай жана айыл чарба калдыктарын чыгарууну көзөмөлдөө, пестициддерди жана гербициддерди колдонууну чектөө жана саркынды сууларды тазалоо системаларын ишке ашырууну камтыйт.

Парник газдарынын эмиссиясын азайтуу. Көмүр кычкыл газы жана метан сыяктуу парник газдарынын эмиссиясы климаттын өзгөрүшүнүн жана глобалдык жылуулуктун негизги себеби болуп саналат. Курчап турган чөйрөнү коргоо таза энергия булактарына өтүү,

энергияны үнөмдөөчү технологиялар, токойлорду калыбына келтирүү жана адамзаттын көмүр кычкыл газынын изин кыскартууга багытталган башка чараларды көрүү аркылуу бул эмиссияларды кыскартууну камтыйт.

Коомчулуктун катышуусу жана билим берүү. Курчап турган чөйрөнү эффективдүү коргоо чечимдерди кабыл алууга жана аракеттерге бүткүл коомдун катышуусун талап кылат. Бул экологиялык көйгөйлөр боюнча билим берүү жана маалымдоо, экологиялык жоопкерчиликтүү жүрүм-турумду шыктандыруу, жарандык жана коомдук уюмдардын экологиялык долбоорлорго активдүү катышуусун камтыйт.

Курчап турган чөйрөнү коргоо – бул жаратылыш ресурстарын башкаруудан баштап, коомдо экологиялык маданиятты калыптандырууга чейинки көп аспектилерди камтыган көп кырдуу процесс. Келечек муундар үчүн жаратылышты сактоо контекстинде анын мааниси тынымсыз өсүүдө.

Айлана-чөйрөнү коргоонун мааниси

1. Туруктуу өнүгүү: Айлана-чөйрөнү коргоо адамзат коомунун туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн зарыл. Бул келечек муундардын мүмкүнчүлүктөрүн бузбай, учурдагы керектөөлөрдү канааттандырууга мүмкүндүк берет.

2. Адамдын ден соолугу: Таза чөйрө адамдын ден соолугуна түздөн-түз таасирин тийгизет. Аба, суу жана топурактын булганышы олуттуу ооруларга, ал тургай өлүмгө алып келиши мүмкүн.

3. Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо: Айлана-чөйрөнү коргоо жер бетиндеги биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо үчүн абдан маанилүү. Экосистема тамак-аш, суу, дары-дармек, климатты жөнгө салуу жана башкалар сыяктуу маанилүү ресурстарды жана кызматтарды камсыз кылат.

4. Экономикалык пайда: Курчап турган чөйрөнү коргоо стратегиялары экономикалык пайда алып келиши мүмкүн. Ресурстарды эффективдүү пайдалануу жана энергиянын таза булактарына өтүү инновацияларга өбөлгө түзөт, жумуш орундарын түзөт жана булгануу менен байланышкан ооруларды дарылоого кеткен чыгымдарды азайтат.

5. Экологиялык туруктуулук: Курчап турган чөйрөнү коргоо экологиялык туруктуулукту камсыздайт, бул системанын табигый же социалдык болобу, анын туруктуулугун жана иштөөсүн узак мөөнөткө сактоо мүмкүнчүлүгүн камтыйт. Экологиялык туруктуулукту сактаган жана экологиялык кырсыктардын коркунучун азайтуучу маанилүү процесстердин сакталышын камсыздайт.

6. Адилеттик жана тилектештик принциби: Айлана-чөйрөнү коргоо адилеттүүлүк жана тилектештик принциби жагынан да маанилүү. Планетанын ресурстары адамзаттын жалпы мурасы болуп саналат жана

аларды пайдалануу бардык өлкөлөрдүн жана келечек муундардын кызыкчылыктарын эске алуу менен ишке ашырылууга тийиш. Экологиялык проблемалардагы тилектештик экологиялык проблемаларды чечүүдө мамлекеттердин ортосундагы өз ара колдоону жана кызматташтыкты билдирет.

7. Экологиялык тең салмактуулук: Айлана-чөйрөнү коргоо экологиялык тең салмактуулукту сактоого багытталган – экосистеманын бардык компоненттери бири-бири менен гармонияда турган абал. Бул тең салмактуулуктун бузулушу жаратылыш үчүн да, адамзат үчүн да катастрофалык кесепеттерге алып келиши мүмкүн, анын ичинде суу менен камсыздоо кризиси, ачарчылык, түрлөрдүн жок болушу ж.б.

8. Табигый кырсыктардын алдын алуу: Айлана-чөйрөнү коргоо суу ташкындары, кургакчылык, токой өрттөрү жана башка табигый кырсыктар сыяктуу табигый кырсыктарды алдын алууда маанилүү роль ойнойт. Жаратылыш экосистемаларын сактоо жана жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу мындай кырсыктардын коркунучун азайтууга жана алардын кесепеттерин жеңилдетүүгө жардам берет.

9. Этикалык жана моралдык аспектилер: Айлана-чөйрөнү коргоонун этикалык жана моралдык аспектилери бар. Жаратылышка жана айлана-чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамиле кылуу, анын бардык түрлөрүндө жашоого кам көрүү жана урмат көрсөтүү. Курчап турган чөйрөдө тең салмактуулукту жана гармонияны сактоо жашоонун жана жаратылыштын баалуулугун алардын кайталангыс жана кооздугу менен таанууну билдирет.

Эл аралык экологиялык укук. Эл аралык экологиялык укук дүйнөлүк экологиялык проблемаларды чечүүдө мамлекеттердин кызматташуусуна багытталган бир катар эл аралык келишимдерди жана конвенцияларды камтыйт. Мисалы, Климат боюнча Париж келишими жана Киото протоколу парник газдарынын эмиссиясын азайтуу механизмдерин белгилейт.

Эл аралык экологиялык укук ошондой эле айлана-чөйрөгө таасир этүүчү иш-аракеттерди жөнгө салуу үчүн эл аралык деңгээлде иштелип чыккан принциптерди жана нормаларды камтыйт. Бул принциптерге жоопкерчилик, сактык, туруктуу өнүгүү, маалыматка жетүү жана экологиялык маселелер боюнча чечимдерди кабыл алууга коомчулуктун катышуу принциптери кирет.

Мындан тышкары, айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы эл аралык кызматташтыкты координациялоодо жана өнүктүрүүдө маанилүү роль ойногон Бүткүл дүйнөлүк айлана-чөйрөнү коргоо уюму (UNEP) жана Атомдук энергия боюнча эл аралык агенттик (АЭБЭАА) сыяктуу эл аралык уюмдар жана институттар бар.

Эл аралык экологиялык укуктун маанилүү аспектиси болуп ресурстарды, өзгөчө улуттук чек араларды

кесип өткөн ресурстарды жалпы, бирок жалпы башкаруу принциби саналат. Бул дарыяларды, деңиздерди, атмосфераны жана башка жалпы ресурстарды башкарууда аларды туруктуу пайдаланууну жана коргоону камсыз кылуу үчүн мамлекеттердин ортосунда координациялоонун жана кызматташуунун зарылдыгын билдирет.

Эл аралык экологиялык укук дүйнөлүк коомчулуктун алдында турган экологиялык чакырыктарга жооп катары өнүгүп жана бекемделүүдө. Ал глобалдуу экологиялык проблемаларды чечүүгө жана бардык өлкөлөр менен элдердин туруктуу келечегин камсыздоого макулдашылган мамилелерди иштеп чыгууда маанилүү роль ойнойт.

Улуттук экологиялык мыйзам. Улуттук экологиялык мыйзамдар мамлекеттин ичиндеги ишти жөнгө салат жана абанын жана суунун сапаты, калдыктарды башкаруу, жаратылыш аймактарын коргоо жана башка көптөгөн стандарттарды белгилөөчү стандарттарды камтыйт. Көптөгөн өлкөлөр улуттук деңгээлде экологиялык саясатты жана программаларды иштеп чыгууда.

Улуттук экологиялык мыйзам жаратылыш чөйрөсүнө терс таасирин тийгизүүчү иш-аракеттерди жөнгө салуу жана контролдоо үчүн маанилүү курал болуп саналат. Бул укуктук талаа маселелердин кеңири спектрин камтыйт, анын ичинде:

- Аба жана суунун сапатынын стандарттары. Улуттук мыйзамдар жана эрежелер ар кандай заттар үчүн булгануунун алгылыктуу деңгээлин белгилеген абанын жана суунун сапатынын стандарттарын белгилейт. Бул өнөр жай ишканаларынан, транспорт каражаттарынан жана башка булгоо булактарынан чыккан эмиссияга чектөөлөрдү, ошондой эле суу жана аба ресурстарын тазалоо жана коргоо чараларын камтыйт.

- Таштандыларды башкаруу. Калдыктарды башкаруу чөйрөсүндөгү ченемдик-укуктук актылар жана мыйзамдар таштандыларды чогултуу, кайра иштетүү, утилдештирүү жана жок кылуу процесстерин жөнгө салат. Алар таштандылардын көлөмүн минималдаштырууга, айлана-чөйрөгө зыяндуу таасирин азайтуу жана адамдардын ден соолугу үчүн коопсуздукту камсыз кылууга багытталган.

- Жаратылыш аймактарын коргоо. Улуттук мыйзамдар улуттук парктар, коруктар, коруктар жана башка корголуучу жаратылыш аймактары сыяктуу жаратылыш аймактарынын укуктук режимин аныктайт. Бул чаралар биоартүрдүүлүктү сактоого, ресурстарды мыйзамсыз казып алуунун жана экосистеманын бузулушун алдын алууга багытталган.

- Стратегияларды жана программаларды иштеп чыгуу. Көптөгөн өлкөлөр улуттук деңгээлде айлана-

чөйрөнү коргоо боюнча стратегияларды жана программаларды иштеп чыгып, ишке ашырууда. Бул стратегиялар адатта булганууну азайтуу, энергиянын натыйжалуулугун жогорулатуу, жаратылыш ресурстарын коргоо жана экологиялык максаттарга жетүү үчүн башка чараларды камтыйт.

- Айлана-чөйрөгө таасирин баалоо процедуралары. Улуттук мыйзамдарда ошондой эле жаңы долбоорлордун жана инфраструктураны өнүктүрүүнүн айлана-чөйрөгө тийгизген таасирин баалоо процедуралары каралган. Бул процедуралар айлана-чөйрөгө потенциалдуу терс таасирлерди баалоого жана аларды азайтуу же компенсациялоо боюнча чараларды көрүүгө жардам берет.

Жалпысынан алганда, улуттук экологиялык мыйзам жаратылыш ресурстарын туруктуу пайдаланууну камсыз кылууда жана азыркы жана келечектеги муундар үчүн жаратылыш чөйрөсүн сактоодо негизги ролду ойнойт.

Ошентип, айлана-чөйрөнү коргоо заманбап эл аралык жана улуттук укуктун ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Анын мааниси экологиялык аспектилер менен эле чектелбестен, социалдык, экономикалык жана этикалык кесепеттерге да ээ. Туруктуу өнүгүүгө жетишүү жана келечек муундар үчүн жаратылыш чөйрөсүн сактоо үчүн мамлекеттердин ортосундагы кызматташтык жана улуттук деңгээлдеги аракеттер зарыл.

Айлана-чөйрөнү коргоо мыйзамдык чараларды гана эмес, коомдун, бизнес секторунун жана илимий коомчулуктун активдүү катышуусун талап кылаарын белгилей кетүү маанилүү. Натыйжалуу экологиялык стратегиялар адамдын жүрүм-турумун өзгөртүүгө, экологиялык жактан туруктуу технологияларды иштеп чыгууга, экосистеманы калыбына келтирүү долбоорлорун баштоого жана башка көптөгөн аракеттерди камтышы керек.

Курчап турган чөйрөнү коргоо үчүн күрөш бүткүл дүйнөлүк макулдашууну жана дүйнөлүк коомчулуктун бардык катышуучуларынын биргелешкен аракеттерин талап кылат. Бул үчүн жоопкерчилик өкмөтө гана эмес, ар бир адамдын мойнунда. Жаратылышты өзүбүз жана келечек муундар үчүн сактап калуудагы ролубузду түшүнүү менен баарыбыз туруктуу жашоого умтулушубуз керек.

Корутунду. Айлана-чөйрөнү коргоо эл аралык, улуттук жана жергиликтүү деңгээлде комплекстүү мамилени жана макулдашылган аракеттерди талап кылган эң маанилүү маселе. Күчтөрдү бириктирүү менен гана биз планетабыздын кооздугун жана байлыгын анын бардык тургундары үчүн бүгүн жана эртең сактап кала алабыз.

Адабияттар:

1. United Nations Environment Programme (UNEP). (2022). Environmental Law. [Online] Available at: <https://www.unenvironment.org/explore-topics/law-environment> [Accessed on January 15, 2022].
2. Boer B. (2018). Environmental Law Dimensions of Human Rights. Oxford University Press.
3. Sands P., Peel J., Fabra A. (2017). Principles of International Environmental Law. Cambridge University Press.
4. Redgwell C., Wippman D. (2012). The Oxford Handbook of International Environmental Law. Oxford University Press.
5. Fitzmaurice M., Ong D. (2019). Research Handbook on International Environmental Law. Edward Elgar Publishing.
6. Brown Weiss E. (2018). In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity. Transnational Publishers.
7. Heyvaert V., Carlarne C. (2020). Research Handbook on Climate Change and Law. Edward Elgar Publishing.
8. Ebbesson J., Okowa P. (2018). Environmental Law and Governance for the Anthropocene. Bloomsbury Publishing.
9. Birnie P., Boyle A., Redgwell C. (2017). International Law & the Environment. Oxford University Press.
10. Zaelke D., Geiser K., Rive N. (2018). Making Law Work: Environmental Compliance and Sustainable Development. Cambridge University Press.
11. ЮНЕП (БУУнун айлана-чөйрөнү коргоо программасы): <https://www.unenvironment.org/>
12. Дүйнөлүк банктын адам укуктары жана айлана-чөйрө боюнча санариптик китепканасы: <https://elibrary.worldbank.org/>
13. ЮНЕП санариптик китепканасы: <https://wedocs.unep.org/>
14. Айлана-чөйрөнү коргоо боюнча эл аралык сот (International Court for Environmental Matters): <https://icem.org/>
15. Атомдук энергия боюнча эл аралык агенттиктин электрондук китепканасы: <https://www.iaea.org/publications>